

Dziegciarstwo –
żywe dziedzictwo
łemkowszczyzny
ABSTRAKT

Anna Czuchta, Piotr Jasion

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących ze środków Funduszu Promocji Kultury

INSTYTUCJA KULTURY
WOJEWÓDZTWA
MAŁOPOLSKIEGO

MAŁOPOLSKA

Abstrakt

Opracowanie „Dziegciarstwo – żywe dziedzictwo Łemkowszczyzny” stanowi kompleksowe studium poświęcone tradycyjnemu rzemiosłu wypalania dziegciu, osadzonemu w konkretnym kontekście geograficznym, historycznym i kulturowym – w łemkowskiej wsi Bielanka, położonej w Beskidzie Niskim. Praca powstała w ramach projektu realizowanego przez Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów – oddział Zagroda Maziarska w Łosiu oraz Stowarzyszenie Civitas Nostra, przy wsparciu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programu „Kultura ludowa i tradycyjna 2025”. Jej nadrzędnym celem jest ochrona, dokumentacja oraz popularyzacja ginącej tradycji dziegciarstwa jako elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego Łemków.

Autorzy traktują dziegciarstwo nie wyłącznie jako technologię pozyskiwania substancji użytkowej, lecz jako zjawisko kulturowe o wielowymiarowym charakterze – obejmujące wiedzę techniczną, organizację pracy leśnej, handel, język fachowy, obrzędowość, wierzenia oraz pamięć społeczną. Szczególny nacisk położono na fakt, iż Bielanka należy do nielicznych miejsc w Polsce, gdzie zachowana została ciągłość przekazu międzypokoleniowego tej umiejętności. Pomimo dramatycznych przemian demograficznych i społecznych, związanych zwłaszcza z wysiedleniami ludności łemkowskiej w ramach Akcji „Wisła”, tradycja wypalania dziegciu przetrwała do czasów współczesnych – obecnie w formie zarówno użytkowej, jak i pokazowej.

Podstawą opracowania są badania terenowe o charakterze etnograficznym, prowadzone na terenie Bielanki, innych miejscowości powiatu gorlickiego oraz na ziemiach zachodnich Polski, dokąd przesiedlono część mieszkańców wsi. Badania oparto na metodach jakościowych, w szczególności wywiadach narracyjnych i pogłębionych, obserwacji uczestniczącej oraz dokumentacji fotograficznej i filmowej. Uzupełnieniem były kwerendy archiwalne i analiza literatury przedmiotu, co pozwoliło na osadzenie relacji ustnych w szerszym kontekście historycznym. Łącznie przeprowadzono dziesięć wywiadów z osobami bezpośrednio lub pośrednio związanymi z dziegciarstwem – czynnymi dziegciarzami, młodymi adeptami rzemiosła oraz osobami starszymi, posiadającymi wiedzę historyczną i pamięć rodzinną.

W pierwszej części pracy omówiono dziegciarstwo jako zjawisko ogólne, wskazując na jego powszechność w dziejach ludzkości oraz znaczenie w gospodarce przedindustrialnej. Następnie uzasadniono wybór Bielanki jako obszaru badań, podkreślając jej rolę jako jednego z najważniejszych ośrodków dziegciarstwa na Łemkowszczyźnie i w Beskidzie Niskim. Przedstawiono historię wsi, jej strukturę społeczną oraz uwarunkowania przyrodnicze sprzyjające rozwojowi rzemiosł leśnych. Szczególną uwagę poświęcono hipotezom dotyczącym pochodzenia dziegciarstwa w Bielance, analizując możliwe wpływy osadnictwa wołoskiego i rusińskiego, a także kolonizacji niemieckiej (saskiej), czego śladem są zarówno lokalne nazwiska, jak i terminologia rzemieślnicza, w tym określenie „mielerz”.

Kolejne rozdziały poświęcono charakterystyce dziegciu jako produktu pirolizy drewna. Przedstawiono jego definicję, klasyfikację oraz podstawowe właściwości fizyczne i chemiczne, uwzględniając współczesne ustalenia naukowe z zakresu chemii oraz technologii drewna. Omówiono główne rodzaje dziegciu drzewnego – m.in. brzozy i sosnowy – wskazując na różnice wynikające z użytego surowca oraz parametrów wypału. Szczegółowo zaprezentowano zarówno historyczne, jak i współczesne zastosowania dziegciu w takich dziedzinach jak medycyna ludowa, weterynaria, garbarstwo, budownictwo, konserwacja drewna oraz żegluga.

Istotną część pracy stanowi analiza lokalnych praktyk związanych z wykorzystaniem dziegciu w Bielance, oparta bezpośrednio na relacjach informatorów. Opisano jego zastosowanie w leczeniu ludzi i zwierząt, a także obecność dziegciu w obrzędach, wierzeniach, gusłach i pieśniach ludowych. Dziegieć ukazany został jako substancja o silnym znaczeniu symbolicznym, łącząca w sobie żywioły ognia i ziemi, co nadawało mu szczególną rolę w ludowym światopoglądzie, w którym granica między praktyką a magią była płynna.

W rozdziałach historycznych autorzy przedstawiają dzieje dziegciarstwa od epoki kamienia po XIX wiek, ukazując je jako jedno z najstarszych rzemiosł związanych z gospodarką leśną. Omówiono m.in. najnowsze ustalenia dotyczące produkcji dziegciu przez neandertalczyków, rolę dziegciu w starożytności oraz jego strategiczne znaczenie w epoce nowożytnej, zwłaszcza w okresie żaglowców. Zarysowano również przyczyny upadku tradycyjnego dziegciarstwa w XIX wieku, związane z industrializacją i pojawieniem się nowych materiałów.

Szczegółowy opis etnograficzny technologii wypalania dziegciu w Bielance obejmuje charakterystykę surowca, budowę mielerza, przebieg procesu wypału oraz narzędzia wykorzystywane przez dziegciarzy. Wiedza ta, przekazywana ustnie z pokolenia

na pokolenie, została po raz pierwszy tak kompleksowo udokumentowana. Autorzy podkreślają, że technologia ta, choć prosta w formie, wymaga dużego doświadczenia i wyczucia, a jej powodzenie zależy od wielu czynników, takich jak jakość drewna czy warunki atmosferyczne.

Ostatnie rozdziały poświęcono szlakom handlowym dziegciarzy bielańskich oraz ich pozycji w społeczności wiejskiej. Dziegciarze funkcjonowali jako mobilni rzemieślnicy i handlarze, a ich działalność stanowiła ważne uzupełnienie dochodów gospodarstw domowych. Jednocześnie zawód ten obciążony był ambiwalentnym postrzeganiem – łącząc prestiż wynikający z posiadania specjalistycznej wiedzy z pewnym dystansem społecznym. W pamięci mieszkańców Bielanki dziegciarze pozostają jednak jako istotni depozytariusze lokalnej tradycji i tożsamości.

Całość opracowania stanowi próbę uchwycenia dziegciarstwa jako „żywego dziedzictwa” – praktyki, która mimo zaniku pierwotnych funkcji gospodarczych wciąż może pełnić rolę kulturową, edukacyjną i tożsamościową. Praca wskazuje na konieczność dalszych działań dokumentacyjnych i popularyzatorskich, podkreślając, że zachowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego możliwe jest jedynie poprzez jego świadome przekazywanie i obecność w przestrzeni publicznej.